

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 6184, 6366; *Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası* (nşr. Necati Lugal — Adnan Sadık Erzi), İstanbul 1956, s. 6-22, 25-27, 30-31, 34-40; Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 220-269; Tâciẓâde Sâdi Çelebi, *Münşeât* (nşr. Necati Lugal — Adnan Sadık Erzi), İstanbul 1956, s. 1-48; Neşrî, *Cihannümâ*, tür.yer.; İbn İyâs, *Bedâ'î u'z-zühûr*, II, 261-272; Keşî Mehmed Çelebi, *Selimnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2147, vr. 206^{a-b}; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VII, Defter, s. 178, 516; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 250-251, 270-271, 290-368; *Vekâ-yi-i Sultan Bâyezid ve Selim Han*, TSMK, nr. 1416; Antonio Menovino, *Della Vita et Legge Turchesca*, Venetia 1560, vr. 17^a-65^a; Hoca Sâdeddin, *Tâci't-tevârîh*, I, 460-463, 529, 537-538; II, 2-221; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 78-83; Hezârfen Hüseyin, *Tenkîhü't-tevârîh*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4301, vr. 110^b; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 140; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 17, 182, 211, 303, 307, 311-313, 330; Angiolello, *Historia Turchesca* (1300-1514), Bucarest 1909, tür.yer.; Karaçelebizâde Abdülaziz, *Rauzâtü'l-ibrâr*, Bulak 1248, s. 372, 377, 387, 398; *Relazione di Andrea Gritti. oradore Straordinario per la Republica di Venezia al Sultano Bayezid II*, Firenze 1854, s. 19-24, 27-29; Hammer (Atâ Bey), III, 34-35, 124, 126, 257-264; IV, 3-94; Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen reiches in Europa*, Gotha 1855, II, 491; L. Thuasne, *Djem Sultan fils de Mahommed II. frere de Bayezid II* (1459-1485) d'après les documents originaux en grande partie inédits, Paris 1892, s. 156, 261, 269, 273; T. S. Cantacusan, *Petit traité de l'origine des Turcaz* (nşr. C. Schefer), Paris 1896, s. 326 vd.; *Amasya Tarihi*, III, 222-234, 236-237, 242, 256, 259-260, 262; İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 41; a.mlf., "Karvin Mathias'ın Bayezid II'e Mektupları, Tercümeleleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesi'nin Türkçe Metni", *TTK Belleten*, XII/87 (1958), s. 369-390; a.mlf., "Un registre de dépenses de Bayezid II durant la campagne de Lépante de 1499", *Turcica*, V, Paris 1975, s. 80-93; Hilmi Yücebaş, *Şair Padîşahlar*, İstanbul 1960,

s. 55; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 161-186; a.mlf., "Cem Sultana Dair Beş Orijinal Vesika", *TTK Belleten*, XXIV/95 (1960), s. 457-483; a.mlf., "Otoranto'nun Zaptından Sonra Napoli Kralı İle Olan Dostluk Görüşmeleri", a.e., XXV/100 (1961), s. 595-608; a.mlf., "Fatih Sultan Mehmed'in Vefatı Üzerine Vezir İshak Paşa'nın İkinci Bayezid'i Saltanata Davet Arzısı", a.e., XXV/97 (1961), s. 75-77; a.mlf., "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?", a.e., XXIX/115 (1965), s. 491-497; a.mlf., "Bayezid II", *İA*, II, 392-398; Selahaddin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966; J. Lefort, *Documents Grecs dans les archives de Topkapı Sarayı: Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri* (trc. Hatice Gonnet), Ankara 1981, s. 145-198; Ç. Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *TD*, VI/9 (1954), s. 53-90; VI/10 (1954), s. 117-143; a.mlf., "Bayazıt II. in Ailesi", a.e., X/14 (1959), s. 105-124; Victor F. Denaro, "The Hand of John the Baptist", *Revue de l'ordre Souverain militaire de Malte*, XVI/1 (1955), s. 33-38; Şehabeddin Tekindağ, "Bayezid II'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *TD*, X/14 (1959), s. 85-96; a.mlf., "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi: İlk Osmanlı-Memlûkluk Savaşları (1485-1491)", *TTK Belleten*, XXXI/123 (1967), s. 345-373; a.mlf., "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/3 (1967), s. 34-39; I/4 (1968), s. 54-59; a.mlf., "Bayezid'in Ölümü Meselesi", *TD*, XXIV (1970), s. 1-16; Irene Melikoff, "Bayezid II et Venise", *Turcica*, I (1959), s. 123-149; Helene Ahrweiler, "Une lettre en grec du Sultan Bayezid II, (1481-1512)", a.e., s. 150-160; Semavi Eyice, "II. Bayezid Devrinde Davet Edilen Batlılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 19 (1969), s. 23-30; J. L. Bacqué-Grammont, "Une lettre du prince Ottoman Bayezid b. Mehmed Sur Les affaires d'Iran en 1480", *Slr*, II/2 (1973), s. 213-234; İsmail E. Erünsal, "II. Bayezid Devrine Ait Bir İnamat Defteri", *TED*, X-XI (1981), s. 303-341; V. J. Parry, "Bâyazid II", *El²* (İng.), I, 1119-1121.

ŞERAFETTİN TURAN

BAYEZİD II CAMİİ ve KÜLLİYESİ

(bk. BEYAZIT II CAMİİ ve KÜLLİYESİ).

BAYEZİD II KÖPRÜSÜ

(bk. BEYAZIT II KÖPRÜSÜ).

BÂYEZİD-I BİSTÂMÎ

(بایزید بسطامی)

Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Sürûşân
(ö. 234/848 [?])

İlk büyük mutasavvıflardan.

Hemen bütün tasavvuf ve tabakat kitaplarında Bâyezîd-i Bistâmî'den bahsedilirse de bu bilgiler genellikle onun menkıbeleri, sözleri ve şathiye*lerine dair olup bunlar arasında hayatıyla ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. Bu kısıtlı bilgilere göre o İran'ın Horasan eyaletinde bulunan Bistâm kasabasında doğmuştur. Dedesi Sürûşân (Serûşân) aslen İranlı Mecûsî bir din adamıyken müslüman olmuştur. Dindarlığı ile tanınan babası İsâ'nın iki kızı ile üçü de âbid ve zâhid olan Âdem, Tayfur ve Ali adlarında üç oğlu vardı. Ortancaları olan Tayfur Sultânü'l-ârifin, Pîr-i Bistâm ve Bâyezîd (Ebû Yezîd) diye meşhur olmuştur. Câmî onun adını yanlış olarak Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Âdem b. Sürûşân şeklinde kaydetmiştir. Aslında bu Bâyezîd-i Bistâmî'nin değil büyük kardeşi Âdem'in torunu Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Âdem'in künyesidir. İkisini birbirine karıştırmamak için birincisine Büyük Bâyezîd, ikincisine de Küçük Bâyezîd denilir.

Kuşeyrî, Bâyezîd'in vefat tarihi olarak 234 (848) ve 261 (875) yıllarını verir ve son tarihi tercih eder. Herevî de 261 tarihini daha doğru görür. Sülemî aralarında bir tercih yapmaksızın her iki tarihi de kaydeder. Sehlegî ise Bistâmî'nin 234'te yetmiş üç yaşında iken vefat ettiğini söyler ki bu duruma göre Bâyezîd 161'de (777) doğmuştur. Abdürrefî onun 131'de (748) doğup 234'te 103 yaşında iken vefat ettiğini zikreder. Bunların içinde doğruya en yakın olan Sehlegî'nin rivayetidir.

Attâr Bâyezîd'in 103 üstattan faydalandığını söyler. Herevî onun başlangıçta Hanefî olduğunu belirtir. Şîr kaynaklar genellikle Bâyezîd'in altıncı imam Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) talebeleri arasında yer aldığını kaydederler. Fakat bu rivayet tarih bakımından doğru de-

II. Bayezid divanının ilk iki sayfası
(Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzûm, nr. 274)

ğildir. Bu sebeple onu yedinci imam Mûsâ el-Kâzım'ın (ö. 182/798), sekizinci imam Ali er-Rızâ'nın (ö. 203/818) ve dokuzuncu imam Ebû Ca'fer Cevad M. Ta'kî'nin (ö. 220/835) talebesi olarak gösterenler de vardır. Hansârî *Ravzatü'l-cennât*'ta Ebû Ca'fer Cevad isminin Ca'fer Sâdık şeklinde tahrif edilmiş olabileceğini söyler. Bütün bunlar Bâyezîd'i Şîa'ya yakın göstermek için ortaya atılmış rivayetlerdir.

Serrâc'ın Bâyezîd'i ömründe bir defa hacca giden mutasavvıflardan sayması, onun ilim ve mârifet tahsil etmek için fazlaca seyahat etmediğini gösterir. Nitekim kendisi de Ahmed b. Hadraveyh'e çok dolaşmanın iyi bir şey olmadığını söylemiştir. Bâyezîd'in tasavvufta üstadının Ebû Ali es-Sindî adında biri olduğunu kaydeden Serrâc'ın verdiği bilgilere göre Bâyezîd, ümmî olan bu şeyhe farzları yerine getirecek kadar şer'î ilim öğretmiş, karşılığında da ondan tevhid ve fenâ* ilmini öğrenmişti. Attâr Bâyezîd'in çetin riyâzetler ve zor mücahedeler sonunda bu makama ulaştığını söyler. Bâyezîd'in bazı sözlerine bakılırsa o tasavvufî bilgileri Allah'tan vasıtasız olarak aldığına inanıyordu.

Tasavvufun doğuş devrinde yaşayan Bâyezîd-i Bistâmî'nin, çağdaşı mutasavvıfların birçoğu ile ilgili menkıbeleri vardır. Bunlardan Şakîk-i Belhî, Hâtem el-Asam, Ahmed b. Hadraveyh, Zünnûn, Ebû Türâb en-Nahşebî, Yahyâ b. Muâz ve Sehl b. Abdullah ile ilgili olan menkıbeler en önemlileridir. Bu menkıbelerin hemen hepsi Bâyezîd'in tasavvuftaki mertebesinin üstünlüğünü gösterir. "Burada olan, biri sevgi kadehinden öylesine içti ki bir daha hiç susamadı" diye kendisine haber gönderen Yahyâ b. Muâz'a, "Burada bulunanlardan biri de yedi deryayı bir yudumda içtiği halde hâlâ ağzını açarak daha yok mu diye sormakta" şeklinde cevap verdiği nakledilir. Bâyezîd ile çağdaşı sûfîler arasında geçtiği söylenen olayların çoğu mevsuk değildir. Aynı dönemde yaşadıkları halde Ma'rûf-i Kerhî, Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakatî, Ebû Hafs el-Haddâd ve Hamdûn el-Kassâr ile Bâyezîd arasında geçen herhangi bir menkıbenin rivayet edilmemesi dikkat çekicidir.

Bâyezîd-i Bistâmî daha sağlığında pek çok kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretçiler arasında kendisine bağlanan ve görüşlerini benimseyenlerin sayısı oldukça fazladır. Bunların bir kısmı ise onun ailesindendir. Büyük kardeşi Âdem'in

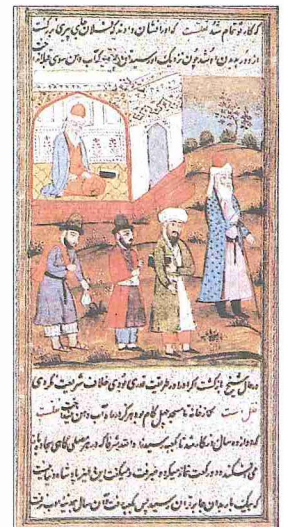
oğlu Ebû Mûsâ, bunun oğlu Umey diye bilinen Mûsâ b. İsâ ve Küçük Bâyezîd diye tanınan Tayfûr b. İsâ onun görüşlerine bağlı olan mutasavvıflardandır. Bunlar içinde özellikle Ebû Mûsâ, Bâyezîd-i Bistâmî'nin çok beğendiği, kalp safiyyetini takdir ettiği, kimseye açmadığı ilâhî sırları kendisine aktardığı sâdık bir talebesi ve hizmetkârı idi. İbrâhim el-Hevî, Hasan b. Aleviyye, Ebû Abdullah el-Mağribî ve Ebû Mûsâ ed-Dübeylî, Bâyezîd-i Bistâmî'nin tanınmış mürid ve halifelerindendir.

Bâyezîd tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhid, mârifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şathiyeleleriyle tanınır. O sâlikin kendinden geçip (sekr) benliğini yok ederek (fenâ) Hakk'a ermesi gerektiği düşüncesindedir. Sâlik bu dereceye ancak sürekli riyâzet, çetin nefis mücadelesiyle birlikte derin tefekkür ve dikkatli mukabe ile erişebilir. Nitekim kendisi Allah'a hitaben O'na nasıl erebileceğini sorduğunda, "Nefsini bırak da öyle gel" cevabını aldığını, bunun üzerine görmleğinden çıkan yılan gibi nefisinden ve benliğinden sıyrılıp çıktığını ifade etmişti. Sahip olduğu mertebeye aç karın ve çıplak bedenle, nefisini on iki yıl çekiçle döverek ulaştığını söyleyen Bâyezîd bu mertebede âşıkla mâşukun bir ve aynı, her şeyin "bir"den ibaret olduğunu görmüş, "Ey sen ki bensin!" şeklinde kendisine yine kendisinden nida ediliğini söylemiş, fenâdan da fânî olmayı gösteren bu hali ifade etmek üzere "Heme üst" (her şey O'dur) sözünü kullanmıştı. Hakk'a giden yolun uzun olduğunu ve O'na ulaşmanın kolay olmadığını her fırsatta belirten Bâyezîd, Hakk'a erdiğini sananların aslında henüz yolda olduklarını, bir erme halinden bahsedilemeyeceğini anlatmak için, "Binlerce makamı geride bıraktıktan sonra Allah'ın mânasında değil lafzında olduğumu gördüm" demiş ve bu şekilde Allah'ın kûnhüne ulaşmanın imkânsızlığını anlatmak istemiştir. Serrâc, Allah'a olan yolculuğunu sembolik ifadelerle anlatan Bâyezîd'in şu sözünü nakleder: "Vâhidiyyet mertebesine ilk defa ulaştığım zaman vücudu ahadiyyet, kanatları dâimîlik olan bir kuş olup on yıl keyfiyet semasında hiç durmadan uçtum. Sonunda bundan milyonlarca defa daha geniş olan bir semada ezeliyet meydanına varıncaya kadar uçmaya devam ettim. Burada ahadiyyet ağacını gördüm." Bu ağacın toprağını, kökünü, gövdesini, dallarını ve meyvele-

rini tasvir eden Bâyezîd bunların bir aldatmacadan ibaret olduğunu söyler. Cüneyd-i Bağdâdî bu sözü, "Mücerred tevhidin olduğu yerde Allah'tan gayrı her şey bir aldatmacadır" şeklinde yorumlar.

Bâyezîd Allah'ın zâtını olumsuzluk ifade eden terimlerle anlatır. Meselâ, "On sene yokluk meydanında uçtum durdum; nihayet yoktan yokta yok olma haline erdim" demesi böyledir. Benlik, senlik, O'nluk (eneiyyet, entiyiyet, hüviyyet) deyimlerini sık sık kullanan Bâyezîd maksadını genellikle soyut kavramlarla açıklar. Kendi benliğinden geçip Allah'ın zâtına ulaşmayı bir mi'rac hali olarak uzun uzadıya tasvir eder. Daha sonra öbür sûfîlere de örnek olan bu ruhî mi'raca Attâr'ın *Tezkiretül-evliyâ'* adlı eserinde ve Sehlegî'nin *Kitâbü'n-Nûr*'unda geniş yer verilmiştir. Şu ifadeleri Bâyezîd'in bu mi'rac halini kısaca açıklamaktadır: "Bir defasında Allah beni yükseltti ve huzurunda durdurup, 'Ey Bâyezîd! Halkım seni görmek istiyor' dedi. Ben de, 'Beni vahdâniyyetinle süsle, bana kendi hüviyetini giydir; beni ahadiyyetine yücelt, öyle ki beni gören halkın seni gördüklerini söylesinler. Sen işte bu olasın ve ben burada bulunmayayım' dedim."

Sekr haline büyük önem veren Bâyezîd'e göre fenâ hali de esasen sekr halidir; insan Allah'a bu halde ve bu hal ile yaklaşır. Bâyezîd'in sekr dediği cezbe ve vecd halinde iken yölediği şathiyeleler açıklanmaya ve yoruma muhtaçtır. Serrâc *el-Lûmâ'*'da Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu şathiyelelerden bazılarıyla ilgili açıklamalarını nakletmiştir. Sehlegî'nin *Kitâbü'n-Nûr*'da topladığı şathiyelelerden önemli bir bölümünü de Baklî *Şerh-i Şaṭhiyyât*'ta açıklamıştır. "Ken-

Bâyezîd-i
Bistâmî'yi
mescide
giderken
tasvir eden
bir minyatür
(Oriental
Miniatures...,
Tashtkent
1980,
resim 64)

dimi tenzih ederim, şanımlı ne yücedir"; "Cübbemin içindeki Allah'tan başkası değildir"; "İki âlemde Allah'tan başkası yok"; "Benim sancağım Muhammed'in-
kinden büyüktür"; "Çadırımı arşın hiza-
sında kurdum" gibi cümleler Bâyezîd'in
meşhur şâhiyelerinden birkaçıdır. Şâ-
hiyeleri dolayısıyla aleyhinde çok şeyler
uydurulduğunu söyleyen Herevî, Bâye-
zîd'e isnat edilen bu tür ifadelerin ona
ait olabileceğine ihtimal vermez.

Mutasavvıfların zevkle tekrarladıkları
ve dillerinden düşürmedikleri söz konu-
su şâhiyeler bazı fıkıh ve kelâm âlimle-
rince nefretle karşılanmıştır. Onlara göre
Bâyezîd'in içinde sakladığı bozuk inanç-
lar sekr halinde açığa çıkmıştır. İbn Sâ-
lim, "Bâyezîd'in dediğini Firavun bile
dememiştir" diyerek şâhiyeleri reddetmiş-
tir. Hatta hadis âlimlerinden Hüseyin b.
İsâ el-Bistâmî, "Peygamber gibi benim
de mi'racım var" dediğini ileri sürerek
Bâyezîd'i Bistâm'dan kovmuştu. Bunun
üzerine hacca giden, sonra da Cürcân'a
dönen Bâyezîd ancak onun ölümünden
sonra Bistâm'a gelebilmiştir. Hadis, fı-
kıh ve kelâm âlimlerinden çoğu Bâye-
zîd'in şâhiyelerini doğru bulmamakla
birlikte sekr halinden dolayı kendisini
mâzur görmüşlerdir. Nitekim İbn Tey-
miyye, sekr halinde söylenen bu tür şâ-
hiyeleri yaymak değil gizlemek gerekti-
ğini ifade ederek ondan saygıyla bahse-
der ve özellikle vahdet-i vücûd*cu mu-
tasavvıfların bu sözleri delil olarak ileri
sürmelerine şiddetle karşı çıkar.

Bâyezîd'in Allah'ın dışındaki bütün var-
lıkları bir hiç olarak görerek "Herne üst"
demesi, vahdet-i vücûda değil vahdet-i
şühûda işarettir. Çünkü Bâyezîd'in ya-
şadığı dönemde vahdet-i vücûd İslâm
âleminde bilinmiyordu. Bununla birlikte
daha sonra İbnü'l-Arabî başta olmak
üzere vahdet-i vücûdcu mutasavvıflar
Bâyezîd'i bu inanca sahip bir sûfî ola-
rak tanıtmışlardır.

Allah'a karşı duyduğu sevgi ve özle-
min sürekli ve şiddetli tesiri altında bu-
lunan Bâyezîd'in cehennemden korkma-
dığını, cennete pek değer vermediğini,
namazı ayakta durmak, orucu aç kalmak-
tan ibaret saydığını, sahip olduğu her
şeye sırf Cenâb-ı Hakk'ın lutfuyla mâ-
lik olduğunu söylemesi, İslâm'da önem
verilen bazı hususları hafife alması şek-
linde yorumlanarak tenkit edilmiştir. Yi-
ne onun Semerkant'ta iken etrafına top-
lananları dağıtmak için, Kur'an'da Fira-
vun'un söylediği bildirilen sözleri (el-Ka-
sas 28/30) aynen tekrar ederek, "Ben
sizin en yüce rabbinizim" demesi (Baklî,

s. 99), başka bir defasında yine halkın
aşırı ilgisinden kurtulmak ve bu şekilde
nefsinin gurura kapılmasını önlemek için
ramazanda oruç bozması da tenkitlere
sebepe olmuştur. Bununla birlikte Bâye-
zîd-i Bistâmî bir aşk sûfîsidir. Yaşadığı
aşk halini, "Aşkın yağdığı bir sahraya
açıldım; zemini ıslanmış; burada ayak,
kara batar gibi aşka batmaktadır" söz-
leriyle ifade ederek bir bakıma kendisin-
den sâdır olan taşkın söz ve davranışla-
rın ıslak zeminli aşk sahasındaki ayak
kaymaları olduğunu anlatmak istemiş-
tir. Kendisinden pek çok keramet ve
keşf hali nakledilen Bâyezîd olağan üs-
tû hallere önem verilmesini istemezdi.
"Falan kişi tayy-ı mekân ediyor" denilin-
ce, "Allah'ın lânetlediği şeytan ile leş yi-
yen kargalar da aynı şeyi yapıyor"; "Fa-
lan zat su üzerinde yürüyor" denilince,
"Balıklar da aynı işi yapıyor" diyerek bun-
ları önemsemediğini göstermiş ve aslo-
lanın şeriatın hükümlerine bağlı kalmak
olduğuna işaret etmişti. O, şer'î edeb-
lerden birine aykırı davranan kişiye Al-
lah'ın vellilik sırrını emanet etmeyeceği-
ni söylerdi. Bir gün büyüklüğüne inanı-
lan birini ziyaret etmek için yola çıkmış,
bu zatın kibleye karşı sümkükdüğünü
uzaktan görünce onunla görüşmekten
vazgeçmişti. Evinden mescide giderken
bir defa olsun yola tükürmemişti. Yal-
nızken bile Allah'ın huzurunda bulundu-
ğunu düşünerek daima diz üstü oturur-
du. Son derece insan severdi. Bir defa-
sında, "Allahım! Beni cehenneme at ve
vücudumu o kadar büyüt ki artık cehen-
nemde başka birini koyacak yer kalma-
sın" demişti. Hayvanlara bile sonsuz şef-
kat beslerdi. Hemedan'dan aldığı har-
dal tohumuna birkaç karıncanın karışa-
rak Bistâm'a geldiğini görünce karınca-
ları Hemedan'a götürüp eski yerine bı-
raktığı rivayet edilir.

Bâyezîd coşkulu davranışları, taşkın
sözleri ve samimi hali ile çevresindekil-
er üzerinde derin tesirler bırakmış ve
seçkin bir zümrenin kendi görüşleri et-
rafında toplanmasını sağlamıştır. Ken-
disini takip edenlere Tayfûrî, tuttuğu
yola da Tayfûriyye veya Bistâmiyye adı
verilmiştir. Ancak Tayfûriyye bilinen mâ-
nada bir tarikat olmayıp bir tasavvuf ce-
reyanıdır. Hallâc, Şiblî, Harakânî, Ebû
Saîd-i Ebû'l-Hayr, Nifferî, Senâî, Attâr,
Câmî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız ve Mev-
lânâ gibi büyük mutasavvıflar hep bu
cereyana bağlı kalmışlardır. Şüttâriyye
ve Aşkıyye tarikatları da onu kendileri-
ne pîr edinmişlerdir.

Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın Bâyezîd'in
kabrini ziyaret ederken, "Burası herke-

sin kaybettiği şeyleri bulabileceği bir yer-
dir" demesi, ölümünden sonra da tesi-
rinin kuvvetle devam ettiğini gösterir.
Sonraki dönemlerde bir velîyi övmek için
ona "asrın Bâyezîd'i" denmesi de ken-
disinin halk nezdindeki mertebesinin ne
kadar yüce olduğunu belirtir.

İslâm toplumunca ortaklaşa kabul edi-
len genel kurallara ve şer'î hükümlere
bir çeşit meydan okuma telakki edilen
Tayfûrîliğe kuvvetli bir tepki olma üze-
re, sekre karşı sahv*ı savunan Cüney-
diyye tarikatı ortaya çıkmıştır. "Sûfîler
arasında Bâyezîd'in yeri, melekler ara-
sında Cebrâil'in yeri gibidir" diyen ve
onun bazı şâhiyelerini şerheden Cüneyd-i
Bağdâdî'ye göre Bâyezîd yine de tasav-
vufta son mertebeye ulaşmamıştır; söz
ve halleri sülûk*ün başlangıç ve ortala-
rında görülen türdendir.

Bâyezîd çeşitli tarikatların silsilelerin-
de bir kol başı olarak önemli bir yer tu-
tar. Özellikle Nakşibendiyye gibi muha-
fazakâr bir tarikatın bu taşkın ve coş-
kulu velîye silsilenâmesinde önemle yer
vermesi, bazan onu Üveysî sayması ol-
dukça dikkat çekicidir.

Bâyezîd'in şahsında ifadesini bulan son
derece coşkulu ve etkili tasavvufî görü-
ş ve davranışların kaynağı hakkında çeşit-
li düşünceler ileri sürülmüştür. Sühre-
verdi el-Maktûl, onu İslâm öncesi İran
mânevî hayatının bir temsilcisi sayar.
Dedesinin Mecûsî olması da bu iddiayı
doğrulamak için delil gösterilmiştir. Son
zamanlarda bu görüş İran'da epey ta-
raftar toplamıştır. Ebû'l-A'lâ Afîfî de ay-
nı görüştedir. Üstadı Ebû Ali es-Sindî'nin
Hindistanlı olması, Bâyezîd'in Vedâ-
lar'ın ve Budizm'in tesirinde kaldığının
bir delili olarak öne sürülmüştür. Diğer
tarafından Kâmil Mustafa eş-Şeybî, Bâye-
zîd'in düşünceleri ile Şiilik arasında kuv-
vetli bir münasebetin mevcudiyetine dik-
kat çeker. Abdülkadir Mahmud da ta-
savvufî telakkisinin esasını hulûl* ve it-
tihad*ın oluşturduğunu ileri sürerek Bâ-
yezîd'i gayri İslâmî bir tasavvuf anlayı-
şının temsilcisi sayar. İbnü'l-Cevzî'nin
Telbisü İblîs'teki Bâyezîd'le ilgili tenkit-
leri de oldukça serttir.

Bâyezîd, tasavvufî görüşlerini Farsça
olarak ifade eden ilk sûfîlerden biri olup
daha sonra bu sözler Arapça'ya tercü-
me edilmiştir. Şâhiyelerinden bir bölü-
münün yeğeni Ebû Mûsâ tarafından Cü-
neyd-i Bağdâdî için tercüme edildiği nak-
ledilir. Onun söz ve şiirlerini ihtiva ettiği
rivayet edilen bazı risâleler Abdurrah-
man Bedevî tarafından Şaḥaḥâtü's-ş-şû-

fiyye (Kahire 1949) adlı eser içinde neşredilmiştir.

Türbesi Bistâm'da tarihî binaların topolu olarak bulunduğu yerin tam ortasındadır. Sûs ve ihtişamdı uzak bir halde-dir. Gazan Han'ın, kabri üzerine bir türbe yaptırmak istediği, ancak rûyasına giren Bâyezîd'in kendisini bundan vazgeçirdiği rivayet edilir. Daha sonra Olcaytu tarafından yaptırılan türbe tarih boyunca pek çok sultan ve devlet adamı tarafından ziyaret edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Serrâc, *el-Lümâ*^c, s. 459-477; Sülemî, *Taba-kât*, s. 67; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 32-42; Hücvî-rî, *Keşfü'l-mahcûb*, Tahrân 1337 hş., s. 132; Muhammed b. Ali es-Sehleğî, *Kitâbü'n-Nûr min kelimâtî'l-Tayfûr* (Abdurrahman Bedevî, *Şa-âhâtü's-sûfiyye* içinde), Kahire 1949, I, 44-48; Herevî, *Tabakât*, s. 104; Gazzâlî, *el-Münkiz min d-dalâil*, Beyrut 1987, s. 61; Attâr, *Tezkire*, I, 134-179; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfve*, IV, 107-114; a.mlf., *Telbisü'l-İblîs*, s. 168, 341-346; Bak-lî, *Şerh-i Şaḥiyyât*, bk. İndeks; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 80, 99; Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 170; V, 274; VI, 201; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 531; Zehabî, *A'lamü'n-nübela*², XIII, 86-89; a.mlf., *Mî-zânü'l-i'tidâl*, II, 346; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, TSMK, III. Ahmed, nr. 2917, vr. 166^{a,b}; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 35; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 244; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 109-111; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 214; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 143; Muhammed Bâkır el-Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Tahrân 1304/1887, V, 281; *Nurü'l-ülûm* (nşr. Abdürrefî Hakikat), Tahrân, ts., s. 32; *Müntehab-ı Nurü'l-ilm* (nşr. Mücteba Mînovî), Tahrân 1345 hş., s. 24; Cemâled-din Güzergâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, Tahrân 1286 hş., s. 54; Nâsîrî, *Nâme-i Dânişverân*, Tahrân 1312 hş., s. 94; Sezgin, *GAS*, I, 645; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'îk*, II, 328; Ebû'l-Ulâ el-Affî, *et-Taḥavvuf: severtün rûhiyye fi'l-İslâm*, İskenderiye 1963, s. 224; Abdülkâdir Mahmûd, *el-Fel-sefetü's-sûfiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1966, s. 309-325; Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 52; Seybî, *eş-Şıla*, I, 33, 78; R. A. Nicholson — H. Ritter, "Bayezid", *IA*, II, 398-400; H. Ritter, "Abû Yazîd al-Bîstâmî", *El²* (İng.), I, 162-163; a.mlf., "Ebû Yezîd el-Bîstâmî", *UDM*, I, 932-934; a.mlf., "Bestâmî, Bâyezîd", *EIr*, IV, 183-186.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

BÂYEZİD-İ ENSÂRÎ

(بایزید انصاری)

Bâyezîd b. Abdillâh
b. Muhammed el-Ensârî
(ö. 980/1573)

Afganistan'da Revşeniyye adlı
Râfîzî bir tarikatın kurucusu.

Pîr-i Revşen ve Pîr-i Kâmil diye tanı-nan Bâyezîd'in soyunun, büyük dedeleri Bâyezîd Pârende ve Sirâceddin-i Ensârî vasıtasıyla ashaptan Ebû Eyyûb el-En-sârî'ye dayandığı ve bu yüzden el-En-

sârî nisbesiyle anıldığı rivayet edilir. Ba-basının ikinci hanımı olan annesi Eyme-ne (veya Benîn) Hacı Ebû Bekir el-Calen-dehrî'nin kızıdır.

931'de (1525) annesi Eymene'nin mem-leketi Calendeher'de doğdu. Doğumunun ilk aylarında babası onu ve annesini Ca-lendeher'de bırakarak kendi memleketi olan Kandeher civarındaki Kaniguram'a döndü. Yedi yaşlarında iken babası an-nesinden ayrıldığından çocukluğu güç şartlar içinde geçti. Kendisiyle ilgilen-meyen ve eğitim görmesine imkân ver-meyen babasının karşı çıkmasına rağ-men amcasının oğlu Şeyh İsmâil'e intisap ederek onun yanında bir süre riyâ-zetle meşgul oldu. Bir ara babasıyla bir-likte birkaç ticarî seyahate çıktı. Bu yol-culuklarından birinde tanıştığı Süleyman adlı bir İsmâilî dâî* sinin onun düşünce hayatında derin izler bıraktığı söylenir. Bâyezîd'in yogilerle de ilişkisi bulundu-ğu, onlardan tenâsüh inancını öğrendi-ği, Hızır ile görüşerek elinden âb-ı ha-yât içtiği rivayet edilir.

Keşf* yoluyla "pîr-i kâmil" olduğunu iddia eden Bâyezîd gaybdan birtakım sesler işittiğini ve ruhî tekâmülün sekiz mertebesini aştığını öne sürdü. Elli ya-şına yaklaştığı sırada artık dinin gerek-lerini yerine getirme zorunda olmadığı-na ve ibadetlerin yerine, Hz. Peygam-ber'den nakledilen bir sözle zikretme-nin yeterli olacağına dair bir hitap duy-duğunu iddia etti.

Bâyezîd kendisini Allah'ın ahlâkıyla ah-lâklanan, ilâhî sırların hakikatini keşfe-den ve devamlı Allah'tan ilham alan bir kimse olarak görmekte, herkesin onu arayıp bulmak ve itaat etmek zorunda olduğunu iddia etmekte ve kendisine ita-atı Allah'ın resûlüne, dolayısıyla Allah'a itaate denk saymaktaydı. Onun inancına göre mârifet farz-ı ayındır. Çünkü mâri-fetsiz itaat ve ibadet Allah katında mak-bul olmaz. Mârifetin elde edilebilmesi için de pîr-i kâmile intisap etmek gerek-lidir.

Bâyezîd, Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır bulunduğu inancından hareketle namazda kibleye yönelme mecburiyeti-nin bulunmadığını söylüyordu. Bu ve ben-zeri düşünceler onun nakilden çok akıl-la hareket ettiğini gösterir. İslâm esas-larıyla uyuşmayan bu nevi görüşlerini halka yaymaya kalkışan Bâyezîd'e, baş-ta babası olmak üzere pek çok kimse karşı çıktı. Kur'an ve hadisi yanlış bir bi-çimde yorumlaması ve ilham alan bir

mehdî olduğunu iddia etmesi çeşitli tep-kilere yol açtı. Onun en büyük hasmı, çağdaşı Ahund Dervîze ile kendisinin üstadı sayılan ve Molla Zengî lakabıyla anılan Hacı Molla Muhammed'dir. Kay-nakların verdiği bilgiye göre Ahund Der-vîze *Maḥzenü'l-İslâm* ve *Tezkiretü'l-ebrâr ve'l-eşrâr* adlı eserlerinde onun zındık ve mülhid olduğunu açıkça belirt-mektedir. Buna rağmen Bâyezîd zekâ-sı ve üstün ikna kabiliyeti sayesinde pek çok kimseyi etrafında toplamayı başard-ı. Yılmadan düşüncelerini yaymaya ve etrafa dâiler göndermeye devam etti. Hind-Türk devletinin hükümdarı Ekber Şah ve Bedahşanlı Mirza Süleyman gibi devlet adamlarına, Hindistan, Belh ve Buhara bölgelerine elçiler gönderdi. Ek-ber Şah, kendisini ziyarete gelen Bâye-zîd'in oğlu Celâleddin'i iyi karşıladı ve onunla bir süre görüştü.

Sayıları artan Revşenîler siyasî bir güç ortaya koymaya kalkışarak Hindistan ile Kâbil arasındaki yolları kapatınca Ekber Şah tarikatın faaliyetlerine karşı çıkmak zorunda kaldı. Bâyezîd'in adamları Hay-ber Geçidi'nden geçen bir kervanı yağ-maladılar, halka eziyet edip ortalığı karıştırdılar. Durumdan haberdar olan Bâ-yezîd, Peşâver Valisi Mirza Muhammed Hakîm'e bir mektup yazarak özür diledi ve tutuklu bulunan müridlerinin serbest bırakılmasını rica etti. Mirza Muhammed onun bu ömrünü kabul etmediği gibi o bölgede bulunan Ma'sûm Han'a bir fer-man göndererek Bâyezîd'in yakalanma-sını emretti. Ma'sûm Han emrindeki as-kerlerle Revşenîler'e saldırdı. Bâyezîd bir ara zor duruma düştüyse de sonu-çta Ma'sûm Han'ın askerlerini mağlûp ederek Peşâver'e çekilmek zorunda bıraktı. Bâyezîd başlattığı bu silâhlı müca-delenin hâtırasını yaşatmak ve taraftar-larını mücadeleye teşvik etmek için bu savaşa "âgâzpûr" (başlama yeri), savaşa katılanlara da "âgâzpûrî" adını verdi.

Ma'sûm Han bundan sonra Bâyezîd ve adamlarıyla iki yılı aşkın bir süre savaş-mak zorunda kaldı. Nihayet askerleri mağlûp olan Bâyezîd Kalepanî'de yorgun-luk ve susuzluktan öldü; Haştnagar'a defnedildi. Kaynaklar vefatıyla ilgili biri 1573, diğeri 1581 olmak üzere iki ayrı tarih veriyorlarsa da genellikle kabul edi-len tarih 1573'tür.

Bâyezîd'in kurduğu Revşeniyye tari-katının mensupları iç ve dış baskılara mâruz kalarak Hindistan'ın muhtelif böl-gelerine yayılmışlar ve bugün tamamen kaybolmuşlardır. Tarikatın esasları, Bâ-